

DE STICHTING VAN EEN KERKGENOOTSCHAP

ONTSTAAN EN AANVAARDING VAN HET ALGEMEEN REGLEMENT
VAN 1818 VOOR HET BESTUUR DER EVANGELISCH-LUTHERSE KERK
IN HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van
Doctor in de Godgeleerdheid
aan de Rijksuniversiteit te Leiden,
op gezag van
de Rector Magnificus Dr. A.A.H. Kassenaar,
hoogleraar in de faculteit der Geneeskunde,
volgens besluit van het college van dekanen
te verdedigen op
donderdag 17 juni 1982 te klokke 14.15 uur

door

PAUL ESTIÉ

geboren te Bussum in 1928

AMSTERDAM 1982

Promotor : Prof. Dr. J. van den Berg
Referenten : Prof. Mr. I.A. Diepenhorst
Prof. Dr. G.H.M. Posthumus Meyjes

Aan mijn vrouw

De afbeelding op het omslag is een afdruk van het eerste zegel van de Synodale Commissie van de Evangelisch-Lutherse kerk. Het werd, samen met het eerste zegel van de Synode van genoemde kerk, in 1819 voorgeschreven door Koning Willem I. Beide zijn, op de randschriften na, identiek met het zegel van de Hervormde Synode. Volgens het Koninklijk Besluit van 4 maart 1817 no. 3 (*Voll. Verz.*, blz. 443 vlgg.), waarbij dit laatste werd vastgesteld, gaat het om de voorstelling van “den Christelijken godsdienst, verbeeld door eene vrouw, kennelijk aan het teken des geloofs, het kruis, en den voor elk geopen-den bijbel, de bron van al hare kennis, in rust gezeten op den vasten hoeksteen, tegen welken ook het anker harer hoop rust, de oogen verheffende tot haren Hemelschen Vader, wiens verlichtenden invloed zij ontwaart, en aan wien zij het hart der liefde offert, op den voor haar staanden altaar, welke tot opschrift voert den tekst I Cor. XIV: 40 (*Laat alle dingen eerlijk en met orde geschieden*). Terwijl in den bovensten rand het Nederlandsche wapen de kerk *dezer landen* onderscheidend aanwijst”.

Foto: Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam

INHOUD

INLEIDING	1
HOOFDSTUK I DE EVANGELISCH-LUTHERSE GEMEENTEN EN HAAR ONDERLINGE BETREKKINGEN IN HET BEGIN VAN DE NEGENTIENDE EEUW	9
1. De situatie vóór 1800	9
2. De Evangelisch-Lutherse gemeenten	16
3. De afgescheiden en gescheurde gemeenten	25
4. Het aantal zielen per gemeente	31
5. De plaatselijke organisatie van de gemeenten	34
6. Overblijfselen van de oude synodale organisatie	40
7. De positie van de door Amsterdam gesteunde gemeenten	44
8. De opleiding van de predikanten	49
HOOFDSTUK II POGINGEN TOT ORGANISATIE VAN HET LUTHERS KERKGENOOTSCHAP	53
1. Het ontwerp van 1809	53
2. Het ontwerp van 1812	70
HOOFDSTUK III DE TOTSTANDKOMING VAN HET ALGEMEEN REGLE- MENT VAN 1818	86
1. Financiële hulp van de staat voor de Evangelisch-Lutherse gemeenten na 1813	86
2. Het concept-Algemeen Reglement en de werkzaamheden van de Consuleren- de Commissie	91
3. De oprichting van het Evangelisch-Luthers Seminarium	102
4. Het rapport van de commissie uit de Raad van State	105
5. Commentaren van Queijsen en van een onbekende op het concept-Alge- meen Reglement	111
6. De totstandkoming van de definitieve tekst van het Algemeen Reglement	115
HOOFDSTUK IV DE REACTIES VAN DE GEMEENTEN EN DE DEFINI- TIEVE INVOERING VAN HET ALGEMEEN REGLEMENT	120
A. Positieve reacties	120
1. De Evangelisch-Lutherse gemeente van Amsterdam	120
2. De kleinere Evangelisch-Lutherse gemeenten	122
3. De beide gemeenten te Purmerend	124
B. Negatieve reacties	127
1. De Hersteld-Lutherse gemeenten	127
a. Amsterdam	127
b. De kleinere gemeenten	130
c. Mislukte poging van de Hersteld-Luthers en tot het verkrijgen van een eigen Algemeen Reglement	132
2. De verenigde gemeente van Hoorn	134
3. De gemeente van Zwolle	138
4. De Evangelisch-Lutherse gemeente van 's Gravenhage	145
C. De definitieve invoering van het Algemeen Reglement	148

HOOFDSTUK V	SLOTBESCHOUWING	159
1.	Redenen van de staat om te streven naar een Algemeen Reglement voor de Evangelisch-Lutherse kerk	159
2.	De relatie tussen het Algemeen Reglement voor de Evangelisch-Lutherse kerk en het Hervormde Algemeen Reglement van 1816	165
3.	Personen die invloed uitoefenden bij de totstandkoming van het Algemeen Reglement	173
4.	Redenen van de Evangelisch-Lutherse gemeenten om het Algemeen Reglement te aanvaarden	179
5.	Redenen van de Hersteld-Lutherse gemeenten om het Algemeen Reglement niet te aanvaarden	183
6.	Het verband tussen de ontwerp-regelingen van 1809 en 1812 en het Algemeen Reglement	187
7.	De wettigheid van het Algemeen Reglement	190
8.	Door het Algemeen Reglement veroorzaakte veranderingen in de positie van de Evangelisch-Lutherse gemeenten	196
BIJLAGEN		203
I	Een brief van de Evangelisch-Lutherse gemeente Weesp aan de Commissaris-Generaal met het verzoek om financiële steun	203
II	De tekst van het ontwerp-S.B., vervaardigd door Janssen, waarin financiële steun wordt verleend aan de Lutherse gemeenten	204
III	Een brief van Schultz c.s. aan Janssen over de noodzaak van een organisatie voor de Lutherse gemeenten	210
IV	De tekst van het eerste ontwerp-Algemeen Reglement, vervaardigd door Janssen, met aanduiding van de artikelen uit het Hervormde Algemeen Reglement, die daarin geheel of gedeeltelijk zijn overgenomen	212
V	Een brief van de Commissaris-Generaal, ontworpen door Janssen, waarbij de tekst van het Algemeen Reglement, zoals deze na de vergaderingen met de Consulerende Commissie was vastgesteld, wordt aangeboden aan de Koning	227
VI	De tekst van het K.B. van 6 februari 1818, met de daarbij behorende tekst van het Algemeen Reglement	229
VII	Een brief van het Hersteld-Lutherse Consistorie van Amsterdam aan de Commissaris-Generaal met een negatieve reactie op het Algemeen Reglement	239
VIII	De tekst van het K.B. van 19 september 1818, vervaardigd door Janssen, waarbij het Algemeen Reglement wordt ingevoerd	242
IX	Een verslag van de eerste vergadering van de Evangelisch-Lutherse Synode, gehouden in 1819	244
X	Een gedicht van Ds. J. Decker Zimmerman over de verhouding tussen Luther en Calvijn	248
ZUSAMMENFASSUNG		250
BRONNEN EN LITTERATUUR		257
REGISTER VAN PERSONEN		265
REGISTER VAN GEMEENTEN		267
LIJST VAN AFKORTINGEN		269